

NIKOLAJ NOTTEIMANN

Om positivisme og objektivisme i samfundsvidenskaberne¹

»Positivisme« hører til de mest kontroversielle og mangetydige termer i moderne debatter om samfundsvidenskabelig metode. Bredt anvendte lærebøger er på én gang ofte uklare og voldsomt indbyrdes uenige angående positivismens metafysiske, erkendelsesmæssige og ideologiske forpligtelser. Denne artikel leverer en receptionshistorisk behandling af positivismen fra dens dobbelte udspring i det 19. århundredes franske og tyske filosofi frem til i dag. Hermed kortlægges en række væsentlige historiske omforståelser og misforståelser som baggrund for nutidens begrebsforvirring. Det påvises efterfølgende, at forskellige positivistiske retningers forhold til videnskabelig objektivisme er en temmelig kompleks og varieret affære. Det er således ufrugtbart at behandle samfundsvidenskabelig positivisme og objektivisme under ét, sådan som det ofte gøres.

Positivisme; Objektivisme; Fænomenalisme; Logisk Empirisme; Kritisk Teori

Indledning

Meget taler for, at samfundsvidenskaberne længe har befundet sig i en post-positivistisk epoke; en tid, hvor hverken disse discipliners dominerende metoder eller toneangivende metodelære længere falder ind under »positivismen« (jeg vil i denne artikel sætte »positivisme« i anførselstegn, hver gang termen bruges bredt og uforpligtende som her. En mere præcis terminologi indføres nedenfor). Der er således i dag meget langt mellem aktive sociologer, som åbent bekender sig til en form for »positivisme«. ² I 2004 noterede professor i sociologi Heine Andersen sig da også, at »positivistiske« ambitioner om at opdage universelle sociale lovmæssigheder hørte fortiden til, og at kun 7 % af hans fagfæller opfattede det ærkepositivistiske erkendelsesmål **forudsigelse** som vigtigt for deres forskning (Andersen 2004: 105). I forordet til sin banebrydende metodologiske lærebog *Hinsides Positivismen (Beyond Positivism)* bemærker den amerikanske økonom Bruce Caldwell, at »positivismen« for længst var et overstået kapitel, da bogen første gang udkom i 1982. ³ Og allerede i 1967 havde en toneangivende leksikonartikel erklæret den såkaldte »logiske positivisme« så død, som nogen filosofisk bevægelse kan blive (Pasmøre 1967: 57).

»Positivismens« stjerne synes altså at være blegnet allerede i 1960'erne, nogen tid før den store eksplosion i metodologisk samfundsvidenskabelig litteratur fra midten af 1970'erne og frem. På den baggrund kan det undre, at stort set enhver af disse lærebøger har et fyldigt afsnit om »positivismen«. ⁴ En mulig forklaring kan være, at samfundsvidenskaberne i dag opretholder det, Heine Andersen rammende har kaldt en »bekvemmelighedsrelativisme«; en accept af metodologisk uenighed som rådende tilstand (Andersen 2004: 107). Denne forklaring er konsistent med, at »positivismen« tildeles en fyldig behandling på linje med mere relevante metodologiske tilgange. Men den rede-gør ikke for den ublide behandling »positivismen« typisk får.

En mere lovende forklaring på fænomenet synes at være, at samfundsvidenskaberne i deres nuværende pluralistiske tilstand behøver en fjende, i forhold til hvilken man kan tilnærme sig omridset af en fælles metodologisk selvforståelse. ⁵ Her er »positivismen« yderst bekvem i rollen som en slumrende, men stadig farlig og forførende drage, som samfundsvidenskabens væbnere må lære at holde i ave. Theodor Adorno advarede fx om »positivismen« som smittefarlig for ungdommen på linje med jazzmusik (!) (1969: 70). Et fjendebillede er ikke mindre effektivt, fordi det savner faste konturer, men en vis fylde kan ikke undværes. De forskellige lærebøger gør således en del ud af at bestemme og kritisere størrelser som »den positivistiske doktrin« (Kjørup 1996: 288), »positivistiske videnskabskriterier« og »positivistisk forskning« (fx Brinkkjær & Høyen 2011: 140). Én lærebog opfordrer endda sin læser til at »arbejde med positivismen som metode« (Beck Holm 2011: 42).

Allerede i 1865 bemærkede den britiske filosof John Stuart Mill, at termen »positivisme« oftest blev defineret af sine fjender og brugt på en forvirrende

Nikolaj Nottelmann

Ph.d. i filosofi.
Cand.mag. i filosofi
og musikvidenskab.
Lektor på Institut for
Kulturvidenskaber,
SDU

E-mail:
nottelmann@sdu.dk

og vildledende måde (1891: 1-2). Som jeg vil påvise i afsnit 2 nedenfor er denne situation mildest talt ikke forbedret siden. Det er for længst for sent at lege sprogpolti og insistere på, at kun en lille håndfuld betydninger er korrekte. Termen har slået så dybe rødder i samfundsvidenskabelige diskurser, at det også forekommer meningsløst at forsøge at udrydde den eller at sætte den på en liste over forbudte ord.

Denne artikel er derfor tænkt som et bidrag til, at termen »positivisme« oftere bruges med bevidsthed om dens mangetydighed og brogede historie. Selv om lærebøger ofte tager indledende forbehold,⁶ efterlades en læser uden stor historisk ballast alligevel let med det indtryk, at udtryk som »positivistisk metode« og »positivistisk forskning« har et forholdsvist præcist og aktuelt indhold.⁷ Resultatet heraf kan fx blive en studerendes forvirrede jagt efter et klart svar på, om hun har brugt »en positivistisk metode« i sin hjemmeopgave.⁸ Og skulle hun konsultere mere end én lærebog risikerer hendes forvirring at stige drastisk. Således kan man læse, at »positivismen« indebærer en »stabil verden uden for observatøren, som kan beskrives objektivt« (Brinkkjær & Høyen 2011: 156; Birkler 2005: 59), m.a.o. en uforbeholden metafysisk realisme. Mens andre lærebøger modsat betoner positivismens snævre sammenhæng med metafysisk anti-realisme, dvs. benægtelsen af en observatøruafhængig omverden (Beck Holm 2011: 36).

Denne artikels hovedvægt ligger i afsnit 2 nedenfor, hvor jeg behandler termen »positivisme«s historie. Derefter leverer afsnit 3 en kortfattet gennemgang af nogle forskellige »positivismers« forhold til idealer om samfundsvidenskabelig objektivitet. En ahistorisk og forsimplende tilgang til emnet efterlader alt for let det indtryk, at idealer om en objektiv samfundsvidenskab står og falder med fortidige »positivisters« forsøg på at begrunde disse idealer. Eftersom mange af disse historiske forsøg er åbenlyst problematiske, synes »positivismens« nederlag at bane vejen for en radikalt subjektivistisk samfundsvidenskab. Denne konklusion er imidlertid forhastet: Selv om historien er rig på mere eller mindre håbløse »positivistiske« forsøg på at begrunde objektivitetsidealer, er disse idealer ikke *derfor* uopnåelige, umulige at forsvare, eller irrelevante for samfundsvidenskaberne i dag. At vurdere om disse idealer faktisk bør forfølges, ligger langt uden for denne artikels rammer. Men i det

mindste nogle former for objektivisme fortjener åbenlyst en grundig vurdering løstrevet fra »positivismens« historiske hængedynd.

»Positivism« – En terms historier

Positivism = Auguste Comtes positive filosofi

At skrive »positivismens historie« er en uklart undefineret opgave. I bedste fald kan vi forsøge at nærme os »positivismernes historie« (Keat 1981: Kap. 1.2; Steinmetz 2005). Franskmanden Auguste Comte (1798-1857) kom for eftertiden til at stå som den første, der systematisk brugte termen »positivism« om sit filosofiske standpunkt.⁹ Comte opfandt desuden termen »sociologi« som en betegnelse for sin vision om en ny videnskab om samfundets struktur og udvikling. Da han i manges øjne også er den første videnskabsfilosof i moderne forstand (Bourdeau 2015: 1), er det forståeligt, at Comtes værk afgørende prægede eftertidens forståelse af »positivismens« indhold.

Comte betegnede sig imidlertid ikke som »positivist« med henblik på at beskrive sin position på en klar og entydig måde; snarere tværtimod. Termen tiltrak ham netop pga. sin flertydighed og suggestivitet. Comte ønskede at udbrede sin filosofi internationalt og folkeligt. Han så »positivism« som en gunstig betegnelse, fordi termen »positiv« på mange sprog var forbundet med »progressive« begreber som virkelighed, nytte, organisme, relativitet, sikkerhed og præcision. Som Comte noget ubeskedent udtrykte det, havde han »gradvist sammenfattet den sande menneskelige visdoms mest fremtrædende træk i én lykkelig betegnelse«.¹⁰

Comtes positivisme er således hans komplekse »positive filosofi« i sin helhed. »Positivism« i sin oprindelige sociologiske betydning har dermed ingen snæver forbindelse til bestemmelser af »det positive« som det sansemæssigt »givne« (data), selvom denne association senere kom til at spille en hovedrolle (se nedenfor). Comtes positivisme var først og fremmest en historiefilosofi, nærmere bestemt en teori om menneskehedens historiske fremskridt som betinget af udryddelsen af enhver form for anarki og social uorden. Moralsk fremskridt var iflg. Comte hovedmålet, bevægelsen mod en global udbredelse af fællesskabsfølelse og uselvisk omsorg, en »universel kærlighed«, som Comte også betegnede med sin nyopfundne term »altruisme«.¹¹ Men Comte var samtidig en radikal intellektualist: Vejen til dette moralske fremskridt gik gennem kampen mod »intellektuelt anarki« i videnskab og filosofi, som iflg. Comte var roden til al moralsk og politisk fordærv.¹² Kun en politisk reorganisation baseret på en velordnet samfundsvidenskabs indsigter kunne gøde grunden for den universelle kærlighed. Comte kunne således fastslå:

Kærligheden som princip, orden som grundlag og fremskridt som mål; dette er den fundamentale bestemmelse af det endegyldige regime som positivismen vil indføre ved at systematisere hele vores tilværelse, den

personlige såvel som den sociale, ved et uforanderligt samvirke mellem følelsen (*le sentiment*), fornuften (*la raison*), og handlingen (*l'activité*) (Comte 1851-54, 1: 321).

Den nævnte systematisering forstod Comte yderst bogstaveligt. Størrelser som ytringsfrihed og privatlivets fred henregnede han til en kaotisk liberal tidsalder. I stedet skulle træde en altomfattende ensretning og social kontrol, ikke mindst udøvet gennem indstiftelsen af en »positivistisk religion«, der hyldede videnskabelige og moralske dyder.

For at kunne understøtte den nødvendige politiske orden, måtte samfundsvidenskaben iflg. Comte dog først modnes og blive »positiv«. Denne modning beskrev han vha. sin berømte Trestadelov gældende for enhver form for menneskelig erkendelse, socialt såvel som individuelt. I det første »teologiske« stade forstår mennesket fænomener som styret mere eller mindre vilkårligt af guddomme, som vi bilder os ind at have åbenbaret viden om. I det andet »metafysiske« stade er guddommene erstattet af abstrakte principper, som antages at årsagsforklare de observerede fænomener. Endelig:

I det positive stade, erkender menneskeånden umuligheden i at opnå absolutte begreber, giver afkald på at forstå universets oprindelse og mål og på at kende fænomenernes inderste årsager (*causes intimes*), og stræber i stedet udelukkende, gennem brug af observation og slutning, mod at afdække de virkende love, det vil sige de uforanderlige forhold i fænomenernes rækkefølge og lighed (Comte 1830-42, 1: 4-5).

Samfundsvidenskabens modning til det positive stade er imidlertid betinget af de øvrige videnskabers fremskridt. Eftersom sociale lovmæssigheder kan bero på udviklinger, der falder under de øvrige videnskaber (matematik, astronomi, fysisk, kemi, biologi), må disses love klarlægges først (Bourdeau 2015: Kap. 4.2). Men har sociologien først nået det positive stade, kan den spille sin tiltænkte rolle i det positivistiske system: Parlamentarisk demokrati og liberale borgerrettigheder kan afskaffes, og et oligarki af altruistiske videnskabsmænd og industrialister kan regere ud fra lovmæssigt funderede indsigter i betingelserne for det globale moralske fremskridt. Et centralt motto hos Comte er således: Videnskab for at forudsige, og forudsigelse for at handle!¹³

Hos Comte finder vi flere af de hovedtræk, der senere blev associeret med arketypisk samfundsvidenskabelig »positivisme«: Ambitionen om at producere viden om samfundet, der er velegnet til teknokratisk *social engineering* og manglende betænkelighed ved en totalitær social orden. Yderligere et fokus på forudsigelse og kontrol gennem fejlbarlig indsigt i den sociale verdens lovmæssigheder; observation som vejen til videnskabelig erkendelse og videnskabeligt fremskridt som betinget af den metafysiske tankegangs overvindelse.

Men tre ting er værd at bemærke: For det første har Comte ingen veludviklet empiristisk erkendelsesteori, faktisk er de erkendelsesteoretiske problemer som optog senere empirister (og »positivister«) tilsyneladende helt uden for hans interessesfære, fx hvordan universelle lov-udsagn systematisk kan begrundes ud fra partikulære observationer.¹⁴ Det er karakteristisk, at Comte naivt præsenterer sin ekstremt generaliserende og meget spekulative Trestadeldov som slet og ret baseret på hans egne studier i »menneskeforstandens totale udvikling inden for sine forskellige handlingssfærer« (1830-42, 1: 3). Flere steder tog han eksplicit afstand fra empirismen.¹⁵ Der er ingen tydelig metodologi hos Comte, ingen klare og specifikke forslag til, hvordan en sociolog skal arbejde i praksis, hverken mht. at formulere sociale lovmæssigheder eller mht. at begrunde dem efterfølgende.

For det andet spiller skellet mellem værdier og kendsgerninger ingen særlig rolle hos Comte. Uden nærmere forklaring anser han prækriptive moralske udsagn for lige så sikre og velbegrundede som videnskabelige lov-udsagn. Karakteristik kan han fx hævde, at:

[...] ægte indsigt i vores individuelle og sociale natur, som lovene tillader at skønne præcist, vil tillade os at fælde præcise moralske vurderinger i det private og offentlige liv af enhver følelse, tanke, handling, og vane ... Tillid til disse vurderinger vil blive lige så dyb (*profond*) som de strengeste videnskabelige beviser i dag giver anledning til (Comte 1851-54, 1: 99).

Comte er samtidig en intens modstander af en »værdifri« videnskab drevet af videnskabelig og intellektuel nysgerrighed. Som allerede nævnt er en hovedbetydning af »positiv« for ham det nyttige, mens intellektuel nysgerrighed for sin egen skyld simpelthen er værdiløs (Singer 2005: 10).

For det tredje er Comte af ovennævnte grunde ingen »scientist« i ordets traditionelle betydning, selv om han ofte blev skældt ud for at være det (Sklair 1970: 41-2). Ganske vist insisterer han på den specialvidenskabelige videns uundværlighed og nytte. Men specialvidenskaberne kan ikke bare overlades til sig selv eller have monopol på at levere enhver form for viden. Det forbliver en vigtig opgave at sikre, at videnskaben faktisk udvikler sig i »positiv« retning, både mht. sin form, sin anvendelighed og sin moralske orientering. Dette kræver en filosofisk og moralsk indsigt, som ikke i sig selv er specialvidenskabelig, skønt den i særlig grad besiddes af videnskabens udøvere.

Positivism = fænomenalisme

Comtes positive filosofi fik en stor umiddelbar virkningshistorie både i Frankrig og Storbritannien; senere også i Sydamerika, hvor hans motto »orden og fremskridt« (portugisisk: *Ordem e progresso*) har indgået i det brasilianske nationalflag fra 1889 til i dag. Imidlertid forholdt den tysksprogede tradition sig

stort set ligegyldig over for Comtes tanker. »Positivismus« på tysk fik derfor en grundbetydning uden forbindelse til Comte og hans tilhængere. Nogle kommentatorer har påstået, at der slet ingen forbindelse bestod mellem den franske og den tyske positivisme i det 19. århundrede.¹⁶ Som vi skal se nedenfor, er dette en sandhed med modifikationer. Men disse traditioners forskelle er stadig afgørende for det 20. århundredes forvirring omkring termen »positivisme«.

Hvor »positiv« i betydning af »fænomenal« eller »sansemæssigt givet« ingen større rolle spillede hos Comte, identificerede den tyske tradition tværtimod positivisme med fænomenalisme (undertiden kaldet sensualisme), en position som kommer i tre varianter:

Metafysisk fænomenalisme (en form for idealisme): Der eksisterer kun genstande (oplevelser), som er direkte givne i sansningen.

Erkendelsesteoretisk fænomenalisme: Vi kan kun vide noget om genstande, der er direkte givet for os i sansningen.

Semantisk (meningsteoretisk) fænomenalisme: Alle meningsfulde ikke-tomme udsagn henviser udelukkende til genstande, som er direkte givne i sansningen.

Den strengeste variant af begge synspunkter vil insistere på, at de nævnte genstande er *faktisk* givne. Mere liberale versioner vil tillade (viden og tale om) genstande, som *kan* være givne, selv om de ikke aktuelt er det. Sammenhængen mellem de tre synspunkter er kompleks: Men semantisk fænomenalisme gør det svært ikke også at acceptere de andre former: Hvis denne form for fænomenalisme var korrekt, ville det være umuligt at formulere noget om evt. ikke-givne genstande.

At denne grundbetydning går langt tilbage i tysksproget filosofi kan ses i Ernst Laas' *Idealismus und Positivismus* (1. bind 1879), hvor »positivisme« identificeres med en erkendelsesteoretisk sensualisme. Noget sværere er det at finde senere filosoffer, der klart betegner *sig selv* som positivist i denne betydning. Et eksempel er Laas' elev Hans Vaihinger, hvis hovedværk *Som Om'ets Filosofi (Die Philosophie des Als Ob*, udgivet 1911, men forfattet fra 1876) i undertitlen betegnes som en »idealistisk positivisme« (idealistiche Positivismus). Hvordan dette nærmere skal forstås, forklares i passager som denne:

[Min position] er positivisme fordi den med al afgjorthed og åbenhed kun hviler på Det Givne, de empiriske erfaringsindhold, og bevidst og bestemt forkaster, og ikke blot betvivler, hvad som helst der herudover måtte blive antaget for »virkeligt« på grundlag af angivelige intellektuelle og etiske behov (Vaihinger 1922: XX).¹⁷

Vaihingers »positivisme« er altså en rendyrket (liberal¹⁸) metafysisk fænomenalisme. Men samtidig et eksempel på, at denne position historisk ikke hænger snævert sammen med semantisk fænomenalisme. Vaihinger fastholder

tværtimod, at store dele af det meningsfulde videnskabelige og etiske sprog henviser til uvirkelige fiktioner.¹⁹

Vaihinger betoner samtidig sin fænomenalismes tydelige slægtskab med fysikeren Ernst Machs såkaldte »neutrale monisme« (Vaihinger 1922: XIV), iflg. hvilken virkeligheden består af såkaldte »elementer« eller »fornemmelser« (*Empfindungen*, Mach 1905: Kap. 1), der i sig selv hverken er materielle eller mentale, men kan fremtræde i både mental og fysisk form. Selv om Mach ikke selv brugte termen »positivisme« om sin position, blev denne betegnelse gængs i eftertiden, fx hos danske Jørgen Jørgensen, som her tilskriver Mach en metafysisk og semantisk fænomenalisme:

De fysiske og de psykiske fænomener er ikke væsensforskellige og alle udsagn om dem står ganske på lige fod, idet de alle kan reduceres til udsagn om fornemmelseskomplekser, som er det eneste givne eller umiddelbart iagttagelige. Herved adskiller den Machske positivisme sig fra den Comteske (Jørgensen 1948: 13).

Da Max Horkheimer i 1937 indleder Frankfurterskolens mangeårige felttog mod enhver form for »positivisme« (mere herom nedenfor), forstås fjenden da også i bedste tyske tradition som en særlig restriktiv form for fænomenalisme:

Den positivistiske tendens er fjendtligt stemt over for alle illusioner. Den anerkender som erkendelse kun erfaringen, den rensede erfaring i den strenge form, som den har opnået i naturvidenskaben (Horkheimer 1937: 9).²⁰

Det ville være bekvemt, hvis man som Jørgensen kunne sondre knivskarpt mellem en tysk og en fransk »Comtesk« positivisme og udrede alle senere tråde herfra: Tyske fænomenalister som Laas, Vaihinger og Mach fra anden halvdel af det 19. århundrede ænser hverken Comte eller hans franske elever. Imidlertid var der udviklinger i England, som tidligt mudrede vandene. Mest afgørende er her John Stuart Mill, som udviklede en meget konsekvent erkendelsesteoretisk fænomenalisme: Vores viden om genstande består kun i viden om sanseindtryk.²¹ Mill anerkendes da også som en afgørende inspiration hos tyske positivistiske som Vaihinger (1922: II).

Men Mill var samtidig i sine yngre år en stor beundrer af Comte, som han ivrigt vekslede breve med i årene 1841-46 (Bourdeau 2014: Kap. 4.4). Da Mill udgav sin bog om Comte i 1865, var begejstringen dog kølnet mærkbart. Som liberal politiker og tidlig feminist kunne Mill ikke acceptere Comtes totalitarisme og ultrakonservative kvindesyn. Mill opdelte derfor Comte i en »god« og en »dårlig« side. Den dårlige side forbandt Mill især med Comtes sidste værker (Bourdeau 2014: 1) og undskyldte den med henvisning til filosofens

velkendte sindslidelser.²² Den gode side, Comtes videnskabsfilosofi, så Mill derimod som baseret på en erkendelsesteoretisk fænomenalisme helt lig hans egen:

En sand filosofis fundamentale lære, iflg. M. Comte, og det træk hvorved han definerer Positiv Filosofi er dette: Vi har udelukkende viden om Fænomener; og vores viden om fænomener er relativ, ikke absolut (Mill 1891: 6).

Mill tager derfor afstand fra Comtes brug af termen »positiv« og foreslår, at han i stedet burde have brugt termen »fænomenal« (1891: 10). Men Mills læsning er mildest talt tendentiøs: Selv om visse formuleringer hos Comte kan tolkes i fænomenalistisk retning, var han snarere en ret naiv realist, der uden betænkeligheder talte om »generelle kendsgerninger« og andre ting, der ikke kan siges at være givne for sanseerfaringen. Mills korte og fyndige bog om Comte nåede mange læsere, og betød at Mill både i England, Tyskland og Frankrig blev betragtet som en positivist i Comtes fodspor (Bourdeau 2014: fn5). Selv en forholdsvis frankofil tysk filosof som Friedrich Nietzsche kendte fx overvejende Comte gennem Mills fremstilling (Emden 2008: 247; fn45). Grunden var dermed lagt til den opfattelse, at Comtes fokus på sociale lov-mæssigheder efter naturvidenskabeligt forbillede, fænomenalisternes fokus på begrundelse gennem det sansemæssigt givne, og Machs fokus på filosofien som ren videnskabskritik var tre sider af samme positivistiske sag. Kimen til den senere meget brede og forvirrende brug af termen »positivisme« var allerede sået i midten af det 19. århundrede.

Positivisme = logisk empirisme

Den såkaldte »logiske empirisme« er ikke så meget et sæt af klart definerede synspunkter, som den er en bred historisk bevægelse (Creath 2014). Dens hovedarnesteder var 1. Den såkaldte »Wienerkreds«, der især manifesterede sig offentligt i slutningen af 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne gennem tidsskriftet *Erkenntnis* og foredragsforeningen Ernst Mach Selskabet (*Verein Ernst Mach*). Kredsen var halvofficielt tilknyttet Wiens Universitet, hvor dens grundlægger Moritz Schlick fra 1922 havde overtaget Ernst Machs professorat i naturfilosofi. 2. Den samtidige såkaldte »Berlinergruppe« omkring *Selskabet for Empirisk Filosofi* (*Gesellschaft für empirische Philosophie*), anført af Hans Reichenbach, der sammen med Wienerkredsens Rudolf Carnap redigerede *Erkenntnis*. I årene op til Anden Verdenskrig måtte hovedskikkelser fra begge grupper flygte til USA pga. deres jødiske baggrund og venstreorienterede politiske holdninger. Her blev ikke mindst Reichenbach og dennes elev Carl Gustav Hempel toneangivende videnskabsfilosoffer.

Internt i den logiske empirisme blev termen »positivisme« sjældent brugt om bevægelsen selv eller dens medlemmer. Da Wienerkredsen i 1929 tråd-

te offentligt frem som gruppe gennem det kollektivt forfattede manifest *Den Videnskabelige Verdensopfattelse. Wienerkredsen (Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis)*, bruges termen dog nogle få steder i termens traditionelle tyske betydning af fænomenalisme, som erklæres central for gruppens program:

Vi har i det væsentlige karakteriseret *den videnskabelige verdensopfattelse* gennem to bestemmelser: For det første er den *empiristisk og positivistisk*: der findes kun erfaringserkendelse, som hviler på det umiddelbart givne. Hermed er grænsen trukket for indholdet af enhver legitim videnskab. For det andet er den videnskabelige verdensopfattelse kendetegnet ved anvendelsen af en bestemt metode, nemlig den logiske analyse (Neurath et al. 1981: 307).²³

Ingen af kredsens centrale medlemmer ville imidlertid efterfølgende stå inde for denne fænomenalisme under eget navn. Hos Carnap bruges termen »positivisme« således i 1932, men kun for at erklære »positivisme« i betydning af fænomenalisme for *meningsløs*.²⁴ Samtidig hos Schlick betegnes »positivisme« (fænomenalisme) som en historisk position, der begik farlige metafysiske fejl, idet den opretholdt et uholdbart begreb om det metafysisk »virkelige«, men blot begrænsede »virkeligheden« til det sanseligt givne (Schlick 1932: 3).

Baggrunden for Schlick og Carnaps afstandtagen til traditionel positivisme var deres radikale omforståelse af empirismen: I stedet for at tale om begrundende relationer mellem sanser-akter og videnskabelige teorier, ville de tale om relationer mellem observationsudsagn og teoriudsagn, altså i bred forstand logiske relationer mellem sproglige størrelser. Et teoriudsagn er iflg. denne opfattelse kun begrundet, når det er muligt at slutte sig til udsagnet fra en passende mængde observationsudsagn eller »protokolsætninger«.

I den mest radikale variant af synspunktet er kun udsagn der principielt kunne begrundes således, overhovedet meningsfulde. Denne såkaldte »verifikationisme« løser et væsentligt problem, som den tyske logiker Gottlob Freges sprogfilosofi havde efterladt: Iflg. Frege krævede logiske relationer, forstået som lovmæssige sammenhænge mellem sætningers sandhedsværdier, at sætningers meningsindhold (tanker) er objektive og offentligt tilgængelige størrelser (Frege 1919). Men Frege forklarede ikke, hvordan sprogbrugere kan tilgå tanker eller blive enige om, hvilken tanke en sætning udtrykker. Verifikationsbetingelser byder sig her til som noget forståeligt, der kan opstå enighed om mellem sprogbrugere.

Samtidig løses andre problemer: Mill havde som radikal fænomenalist foreslået, at matematiske udsagn indirekte handler om sanseerfaringen, men dette forslag havde ikke overbevist mange, særligt ikke i Tyskland, hvor Kant grundigt havde indprentet sine efterfølgere, at matematiske påstande ikke kan gendrives empirisk.²⁵ Verifikationismen åbnede nu for, at logikkens og

matematikens genstandsfelter reelt er *konventioner*; at de på bunden er udtryk for de slutningsregler et sprogfællesskab er enige om at anerkende, når det skal undersøges, om en teoretisk påstand følger af et sæt observations-sætninger. Af denne *konventionalisme* følger både 1. At logiske og matematiske sætninger kan anerkendes som meningsfulde, for så vidt som de udtrykker et systems anerkendte slutningsregler. 2. At disse regler i princippet kunne være anderledes, hvis sprogfællesskabet havde valgt andre slutningsregler. Formelle regler har altså en relativ, men ikke-empirisk gyldighed.

Som vi så ovenfor indebar både Comtes positive filosofi og den engelske/tyske fænomenalisme forskellige former for »metafysik-kritik«: For Comte var »metafysiske« forklaringer tilknyttet en tilbagestående form for videnskab og filosofi, der måtte overvindes før videnskaben kunne nyttiggøres for det overordnede moralske fremskridt. For fænomenalisterne var det uacceptabelt »spekulativ metafysik« at postulere størrelser, der ikke kan reduceres til det sansemæssigt givne. Kombinationen af verifikationisme og konventionalisme åbnede for en helt ny angrebsvinkel. »Metafysikkens« udsagn kunne simpelthen erklæres *meningsløse*, for så vidt som de hverken var verificerbare eller udtrykte regler for at verificere. I 1932 lod Carnap denne metode gå hårdt ud over Martin Heidegger og dennes påstand om at »Intet selv er intet« (*Das Nicht selbst nichtet*) (Carnap 1932: 229-33). Men præcis samme skæbne overgik traditionelle »positivistiske« påstande. Det synes umuligt at angive verifikationsbetingelser for Comtes storladne love for menneskehedens historiske fremskridt. Og for en streng verifikationist må sondringen mellem realisme og fænomenalisme være uden betydning: Det gør hverken nogen forskel mht. hvilke observations-sætninger vi accepterer – eller mht. hvilke logiske slutningsregler vi anerkender – om vi opererer med en virkelighed »bag ved« vores observationer eller ej.

Hos verifikationisterne er der dermed ikke meget »positivisme« tilbage i termens tidligere betydninger. På denne baggrund kan det undre, at 1930'ernes verifikationister kom til at stå for eftertiden som vaskeægte »positivister«. At det skulle gå således, skyldtes især tre begivenheder, som tilsammen udvidede termen »positivisme« rækkevidde betydeligt:

For det første publicerede Herbert Feigl, ét af Wienerkredsens oprindelige medlemmer, sammen med amerikaneren Albert Blumberg allerede i 1931 en engelsksproget artikel i det førende tidsskrift *Journal of Philosophy* med titlen »Den logiske positivisme. En ny bevægelse i europæisk filosofi« (»Logical Positivism. A new movement in European philosophy«). Selv om de indledningsvis betonedede, at denne bevægelse ikke var positivistisk i traditionel forstand, videreføres betegnelsen ikke desto mindre.²⁶ Hos Blumberg og Feigl er »logisk positivisme« defineret ved to hovedteser. For det første at logikken og matematikken kun indeholder tomme udsagn, tautologier, der er sande i kraft af sprogets struktur:

Logik har iflg. sit væsen intet at gøre med erfaringen, eftersom den angår sprogets indre struktur (Blumberg & Feigl 1931: 283).²⁷

For det andet en bastant semantisk fænomenalisme:

Den logiske positivisme fastholder, at den empiriske videnskabs domme kan oversættes fuldkomment – og dette er deres begrundelse – til en række domme, som kun indeholder termer der henviser til det givne (Blumberg & Feigl 1931: 295).²⁸

Således mener Blumberg og Feigl, at de logiske positivister har opnået »en forenet erkendelsesteori, hvor hverken logiske eller empiriske faktorer overses« (1931: 282). Selv om artiklen noterer sig, at »det metafysiske virkelighedsbegreb« er meningsløst for denne type »positivisme«, udlægges positionen alligevel i termer af observerbare *kendsgerninger*: »At sige at noget er virkeligt, er at sige, at bestemte data er observerede, at bestemte kendsgerninger består. Det betyder intet yderligere« (1931: 295).²⁹

Blumberg og Feigl legitimerede hermed den tvivlsomme forståelse af »logisk positivisme« som en position, der naivt mener, at videnskaberne er begrænset til at tale om »data«, der på forbløffende vis svarer 1-1 til den virkelighed, videnskaberne forsøger at teoretisere om (»kendsgerningerne«). Feigl skulle snart distancere sig fra sin og Blumbergs »notoriske fanfare-artikel« og grundigt fortryde, at han havde forbundet sit navn med positivismen (Neuber 2014: 8). Bag artiklens noget vaklende forhold til sammenhængen mellem logisk empirisme og metafysisk realisme lå da også Feigls eget problematiske forhold til Wiener-kredsfællernes verifikationisme, ikke mindst hos hans egen lærer Schlick. Men da havde hans og Blumbergs artikel allerede forbundet termen »logisk positivisme« med en bastant kendsgerningsmetafysik i eftertidens forståelse.³⁰

Afgørende for eftertidens vurdering af de logiske empirister var også Horkheimers artikel fra 1937, hvor verifikationismen forstås som endnu en variant af den klassiske tyske fænomenalisme og udsættes for en skånselsløs kritik på dette grundlag. I en særlig prægnant passage forbindes »positivismen« umisforståeligt med samtidens fascistiske uhyrligheder:

Eneherskere, dårlige guvernører af koloniale provinser og sadistiske fængselskommandanter har altid ønsket sig besøg af gæster af denne åndelige beskaffenhed. Hvis videnskaben som helhed antager en sådan karakter, mister tænkningen i det hele taget egensindigheden og modet til at trænge igennem en skov af iagttagelser og få mere at vide om verden end den velmenende dagspresse, i så fald deltager den passivt i den almene uret (Horkheimer 1937: 21).

Horkheimers kritik baserer sig her på en fortolkning af samfundsvidenskabelig verifikationisme, der var væsentligt strengere end den tiltænkte (se nedenfor). Ikke desto mindre var tonen slået an til en opfattelse af verifikationismen som en utvetydig »positivistisk position«, der uløseligt hang sammen med en totalitær politisk tænkning med langt grusommere mål end Comtes velmenende altruisme. En tredje afgørende publikation for eftertidens forståelse af verifikationismen som en »logisk positivisme« var Alfred Jules Ayers bog *Sprog, Sandhed og Logik (Language, Truth, and Logic)* fra 1936, der nåede et usædvanligt stort publikum. Her præsenterede Ayer sin egen fænomenalisme som tæt forbrødet med Wienerkredsens verifikationister.³¹

Samfundsvidenskaberne spillede mildest talt ingen hovedrolle i de logiske empiristers videnskabsfilosofi. Det eneste fuldgyldige medlem af bevægelsen med samfundsvidenskab som hovedinteresse var Wienerkredsens Otto Neurath, der til gengæld var meget skrivende og organisatorisk aktiv. En god kilde til Neuraths hovedsynspunkter er artiklen »Sociologi i fysikalismen« (»Soziologie im Physikalismus«) fra 1931.³² Ved »fysikalisme« forstår Neurath, at det såkaldt »fysikalistiske sprog« skal være centralt for samfundsvidenskaberne. Men dette er ikke fysikkens sprog i snævr forstand, snarere et dagligsprog upåvirket af specialvidenskabelig jargon: »Fysikalismens sprog er så at sige intet nyt; det er det sprog, som bestemte »naive« børn og folkeslag er fortrolige med« (Neurath 1981: 541).

Dette sprog omfatter desuden uproblematisk en mængde psykologiske udtryk. Det kan fx tale om, at et bestemt levende væsen observeres af en bestemt iagttagere (Neurath 1981: 580). Sociologien bør nu iflg. Neurath være en »socialbehavioristik«, mao. en videnskab, der opstiller »fysikalistisk« formulerede forudsigelser af levende væseners adfærd, baseret på en systematisk teori om deres gensidige påvirkninger:

Sociologien undersøger ikke rent statistiske forandringer af dyre-, eller primært menneskelige grupper; den bekymrer sig om de påvirknings-sammenhænge (*Reizverknüpfungen*), som finder sted mellem de enkelte individer. Den kan ofte, uden at analysere disse sammenhænge enkeltvis, fastslå helhedstilstanden af en påvirkningsforbunden gruppe under bestemte omstændigheder og ved hjælp af de dermed indvundne love opstille forudsigelser (Neurath 1981: 549).

Om en forudsigelse er bekræftet, og en sociologisk teori dermed styrket, er imidlertid ikke et simpelt spørgsmål, som en forsker har nedfældet en passende protokolsætning. Selv protokolsætninger er kun acceptable, hvis de passer ind i det store system eller netværk af allerede accepterede sætninger:

Videnskaben som et system af udsagn står altid til diskussion. Udsagn sammenlignes med udsagn, ikke med »oplevelser«, ikke med en »ver-

den« eller sådan noget ... Ethvert nyt udsagn konfronteres med helheden af allerede forhåndenværende, allerede harmoniserede udsagn. Et udsagn er kun korrekt, hvis det kan indlemmes (*eingliedern*) (Neurath 1981: 541).

Og de teoriudsagn, der efter denne metode kan accepteres, har ikke status af universelle love som i naturvidenskaben, men højst af foreløbigt brugbare generaliseringer:

Megen forvirring opstod af, at mange analyserende sociologer mente, at deres sociologiske love måtte være af samme art som kemiens, altså gyldige under alle tænkelige jordiske betingelser. Men sociologien handler for det meste om korrelationer med gyldighed for *bestemte tidsrum* (Neurath 1981: 558).

Den »logiske positivist«, der mest udførligt beskæftigede sig med samfundsvidenskabelig metode, var altså samtidig den, der mest radikalt tog afsked med »positivismen« i en enhver traditionel forståelse. Som Neurath selv tydeliggør, umuliggør hans dagligsprogsorienterede og radikalt holistiske videnskabsyn ikke bare enhver traditionel fænomenalisme, men samtidig også enhver verifikationisme. Neurath må tage det fysikalistiske sprogs meningsfuldhed for givet; ingen af dets sætninger har forrang frem for andre mht. at fastlægge »meninger« (1981: 541). Neurath var erklæret marxist og så sit forslag som opskriften på en universel videnskab, der kunne tjene proletarietets interesser. Det fysikalistiske sprog var i hans øjne at foretrække; ikke fordi det var tættest på »virkeligheden«, »det givne« eller »erfaringen«, men alene fordi det angiveligt var *socialt* universelt. Specialvidenskaber, der opstiller deres forudsigelser i et alment tilgængeligt dagligsprog, er samtidig i Neuraths øjne discipliner, der kan legitimere sig over for den brede befolkning og samarbejde tæt med andre videnskaber om udforskningen af komplekse fænomener til gavn for proletariet. Neurath kan fx skrive: »Fysikalismens enhedssprog sikrer fra begyndelsen videnskabens virke (*Betrieb*). Udsagn følger sig til udsagn, lov til lov« (1981: 555).

Neuraths tanker om sociologiens form og dens plads mellem videnskaberne kan kritiseres for mange ting. Fx forekommer det rimeligt at betvivle, hvorvidt hans vision for tværvideenskabeligt samarbejde gennem laveste sproglige fællesnævner reelt er opnåelig og frugtbar. Umiddelbart forekommer det fx mere realistisk og produktivt at styrke og udvikle nye videnskabelige terminologier i overlappene mellem eksisterende specialvidenskaber og derigennem sigte mod en sammenhængende og samarbejdende »videnskabelig enhed«, jf. Donald Campbells velkendte fiskeskælsmodel for videnskabeligt samarbejde (Campbell 1969). Men ikke mindst Max Horkheimer satte kniven ind et helt andet sted. I sin berømte 1937-artikel regner han Neurath for

endnu en traditionel fænomenalist, der endda er forpligtet på at opfatte menneskelige individer som blotte genstande »... også som handlende er menneskene i [Neuraths empiriske] videnskab kun kendsgerninger og genstande« (Horkheimer 1937: 23).

Neurath er altså iflg. Horkheimer afskåret fra at tale om menneskers indre liv, og dermed afskåret fra sociologisk at beskæftige sig med den løgnagtighed og frygt, der kendetegner totalitære samfund. Det er i lyset af denne angiveligt principielle blindhed over for overgreb og uret, at man skal forstå Horkheimers anklage mod »positivismen« for at gå fascismens ærinde. Men Neuraths holisme åbner eksplicit for, at individers udsagn kan stride mod, hvordan vi bør acceptere at de beskrevne forhold forholder sig, altså at mennesker i en vis forstand kan beskrives som både løgnere, bedragne og bedragere (1981: 541). Han ville fx næppe mene, at en forfulgt jødes aftungne rapport om sin gode trivsel i Hitler-Tyskland kunne bringes i overensstemmelse med vores accepterede baggrundsantagelser om betingelserne for menneskeligt velvære.

Heller ikke Carnap syntes reelt ikke at have afskaffelsen af det »indre« psykologiske sprog som mål, heller ikke inden for sociologien. I stedet insisterede han på, at psykologiske tilstande blev forstået som dispositioner (dvs. anlæg) for bestemte former for adfærd, uden at være identiske med denne adfærd. Sociologien kan altså frit gøre brug af et psykologisk sprog (Carnap 1938: 59). Den store omstændelighed, der iflg. både Neurath og Carnaps tankegang må kendetegne »indordningen« af en undertrykt borgers frygtsomme rapporter, må dog i praksis vanskeliggøre håndteringen af en social situation karakteriseret af massiv frygt og bedrag. »Logiske positiver« som Carnap og Neurath havde næppe tegnet omridset af en fuldkommen blind og menneskefjendsk samfundsvidenskab, men måske nok en samfundsvidenskab med begrænsede ressourcer i forhold til at håndtere akutte sociale kriser af uforudset art.

Positivism = modstykket til Herbert Marcuses negativisme.

Som vi så ovenfor, brugte Horkheimer i 1937 termen »positivism« i dens traditionelle primære tyske betydning af fænomenalisme. Som vi skal se nedenfor, brugte andre medlemmer af Frankfurterskolen ofte termen temmelig uforpligtende i en langt mere diffus og bred betydning. Én markant Frankfurter-filosof skiller sig imidlertid ud fra denne tendens: Hos Herbert Marcuse betegner »positivismen« entydigt det flade »én-dimensionale« modstykke til hans foretrukne negativisme. Men han forsøger samtidig at give sin fjende en solid historisk forankring. I *Det én-dimensionale menneske (One-Dimensional Man)* fra 1964 hedder det fx:

Siden sin oprindelige brug, sandsynligvis i Saint-Simons skole, har termen »positivism« omfattet (1) valideringen af viden gennem sansning

af kendsgerninger; (2) orienteringen af viden mod naturvidenskaberne som en model for sikkerhed og præcision; (3) overbevisningen om, at fremskridt i viden afhænger af denne orientering. Altså er positivisme en kamp mod al metafysik, transcendentalisme, og idealisme som obscure og tilbagestående tankeformer. I den udstrækning at den givne virkelighed er videnskabeligt forstået og omdannet, i den udstrækning at samfundet bliver industrielt og teknologisk, finder positivismen i samfundet et medium for virkeliggørelsen (og valideringen af) sine begreber – overensstemmelse (*harmony*) mellem teori og praksis, sandhed og kendsgerninger (Marcuse 1991: 176).

Marcuse begår her en række forsimplinger. Med »Saint-Simons skole« mener han formodentlig især Comte, som aldrig nævnes ved navn. Comte var i en periode af sin ungdom sekretær for den utopiske socialist og aristokrat Henri de Saint Simon (1760-1825). Men Marcuses påstand om, at termen »positivisme« siden Comte har haft den nævnte betydning synes fabrikeret med henblik på at tildele hans egen negativisme en formidabel historisk modstander at gøre op med. Marcuses afsluttende forbindelse af den historiske positivisme med en kendsgerningsmetafysik og en korrespondensteori om sandhed (sandhed som overensstemmelse med kendsgerninger) synes i bedste fald forankret i de misforståelser angående den logiske empirisme, som Feigl og Blumberg søsatte i 1931 (se ovenfor). Hverken Comte, fænomenalisterne eller verifikationisterne kunne være med på disse metafysiske realistiske idéer. For at forstå Marcuses fjendebillede må vi vende os mod hans eget synspunkt.

Marcuses negativisme er en radikal individualistisk liberalisme: Det vigtigste mål for Marcuse er befrielsen af menneskelige individer fra enhver form for tvang. Hertil er en frisættelse af menneskets muligheder for at opfylde sine behov i form af øget økonomisk råderum og udvidede politiske rettigheder langt fra tilstrækkelig. Tværtimod medfører dette blot mere ufrihed, eftersom de fleste af det moderne menneskes behov er »falske«;³³ påtvungne af det industrialiserede og gennemkontrollerede samfunds undertrykkelsesmekanismer. Individuel frihed vil derfor kræve et skarpt brud med den bestående samfundsform:

Således ville økonomisk frihed betyde frihed *fra* økonomien – fra at blive kontrolleret af økonomiske kræfter og forhold; frihed fra den daglige kamp for tilværelsen, fra at tjene til dagen og vejen. Politisk frihed ville betyde befrielsen af individer *fra* politik, som de ikke effektivt kan kontrollere. Ligeledes ville intellektuel frihed betyde genskabelsen af den individuelle tanke, som nu er opslugt af massekommunikation og indoktrination, afskaffelsen (*abolition*) af »den offentlige mening« sammen med dens ophavsmænd (Marcuse 1991: 6).

Imidlertid er netop den moderne undertrykkende samfundsform i Marcuses øjne samtidig optimalt gearret til at gøre de undertrykte blinde for undertrykkelsen (1991: 9). Den eneste udvej mod friheden er således iflg. Marcuse at genvinde evnen til ægte kritisk og oprørsk – negativ – tænkning rettet mod den bestående orden. En sådan tænkning er karakteriseret ved at se det undertrykte menneske som *værende* noget andet end det iflg. sit væsen *burde* være, nemlig frit i Marcuses forstand (1991: 137-8); den er »dialektisk«, idet den ser sin bekræftelse i en historisk proces, hvor mennesket tilkæmper sig frihed, snarere end i en overensstemmelse med statiske kendsgerninger.

»Positiv« bliver altså hos Marcuse enhver filosofi og rationel tænkning, der modarbejder den negative dialektiske tænkning: Enten ved akademisk at latterliggøre eller ignorere den eller ved at understøtte en samfundsform, som bedøver den og tilsyneladende gør den overflødig. Særlig infam er i dette perspektiv den idé, at en herskende classes teknologi og magtmidler anses for uskyldige. Marcuse tager skarp afstand fra »den klassiske marxistiske teoris« forestilling om, at politisk revolution kan fremskyndes og ledsages af en forholdsvis blid teknologisk evolution (1991: 24).

Uanset værdien af de ovennævnte teser og kritiske indsigter, virker Marcuses postulat om en sammenhængende »positivistisk« strømning gennem både Saint-Simons efterfølgere (Comte, marxismen) og det 20. århundredes tyske og amerikanske sprog- og videnskabsfilosofi³⁴ stadig utrolig. Hans »positivisme« synes at være et konspiratorisk monstrum syet sammen af vidt forskellige og løst forbundne dele. Men det er svært at undervurdere dette fjendebilledes betydning for eftertidens syn på »positivismen«. Douglas Kellner overdriver næppe, når han fremhæver Marcuse som de sene 1960'eres og tidlige 1970'eres mest indflydelsesrige og læste samfundsteoretiker i en tid, der ikke kan have undgået at påvirke mange af forfatterne til de lærebøger i samfundsvidenskabelig metode, der overstrømmede det akademiske marked fra 1980'erne og frem (Kellner 1991: xxxvi).

Positivism i bredeste forstand

Marcuses »positivisme« havde ingen klar adresse til hverken Comtes positive filosofi eller det 19. århundredes tyske og engelske fænomenalisme. Men stadig skabte hans egen udførligt udviklede negativisme en forholdsvis klar ramme om sin positivistiske fjende. Hos andre forfattere i midten af det 20. århundrede var klarhed en lavere prioritet. Oxford-filosoffen Ayer, der som allerede nævnt identificerede sig stærkt med den logiske positivisme, udgav i 1959 en engelsksproget antologi af centrale artikler fra bevægelsens første år. I sit forord skrev han bl.a.:

Hvis positivisme tages i sin bredeste betydning, i hvilken den omfatter alle afskygninger af analytisk, lingvistisk, eller radikalt empirisk filosofi, er den dominerende i England og Skandinavien, og påberåber

sig betragtelig støtte i Holland og Belgien, i Australien og i USA (Ayer 1959: 9).

Ayers intention er utvivlsomt at tydeliggøre relevansen af sin antologi som en præsentation af arnestederne for samtidens angiveligt dominerede filosofiske retning. Men prisen for denne manøvre er en grel afpræcisering af termen »positivisme«. Det bliver helt uklart, hvad »positivisme i bredeste forstand« har at gøre med positivisme i nogen snævrere og dybere forankret betydning.

Det samme kan overordnet siges om termens anvendelse i 1960'ernes berømte »positivisme-strid« (tysk: *Positivimusstreit*) mellem især Karl Popper og Hans Albert på den ene side og Frankfurterskolens Theodor Adorno og Jürgen Habermas på den anden.³⁵ Debattens gængse betegnelse er i sig selv kontroversiel, da kun Frankfurt-fløjen accepterede, at den overhovedet handlede om positivisme. Popper anså tværtimod sig selv for en afgørende positivisme-kritiker (Creath 2014: 16). Men antologien *Positivismestriden i den tyske sociologi (Der Positivimusstreit in der deutschen Soziologie)* fra 1969 tiltvang sig effektivt definitionsretten. I sin indledning til denne antologi markerer Adorno flere steder sit kendskab til termen »positivismes« tyske historie. Han taler fx om »den ældre subjektive positivisme« (dvs. fænomenalismen), som han forbinder med »kæden Hume-Mach-Schlick« (1969: 12). I 1960'ernes kontekst er »positivisme« i Adornos øjne imidlertid det samme som »scientisme«, som igen forstås på baggrund af to påstande: For det første, at videnskabelige diskussioner skal overholde en formel logik. For det andet, at deres resultater skal måles ud fra en strengt objektiv målestok:

Tesen om [den formelle logiks] forrang er på sin side kernen (*Kernstück*) i den positivistiske eller – for at udskifte denne alt for belastede betegnelse med en, der i alle fald ville være acceptabel for Popper – scientistiske opfattelse af enhver videnskab, sociologien og samfundsteorien indbefattet (Adorno 1969: 9).

Prima vista fremstår debatten som om at positivisterne forsvarer et strengt begreb om objektiv videnskabelig gyldighed, som filosofien opbløder (1969: 11).

Men i sit bidrag til den berømte antologi tager Popper meget eksplicit afstand fra »scientisme«, som han betegner som en forfejlet og misforstået samfundsvidenskabelig metodologi.³⁶ Yderligere advarer han kraftigt mod at tro, at samfundsvidenskabelig observation kan være objektiv:

Antropologen er ikke den iagttager fra Mars, som han ofte bilder sig ind at være, og hvis sociale rolle han ofte og gerne forsøger at spille; og der er for øvrigt heller ingen grund til at antage, at en marsboer ville se

mere »objektivt« på os, end vi for eksempel ser os selv (Popper 1969: 109).

Popper foreslår derimod, at samfundsvidenskabelige »løsningsforslag« (*Lösungsversuche*) accepteres som videnskabeligt gyldige, så længe de kan modstå skarp saglig kritik (*sachliche Kritik*). Samfundsvidenskabernes »objektivitet« hviler iflg. Poppers bidrag alene på accepten af dette kriterie samt kontradiktionsprincippet, dvs. at ingen påstand på samme tid både gælder og ikke gælder (1969: 106) Han sammenfatter sit generelle forslag således:

Og den eneste form for retfærdiggørelse af vores viden er igen kun foreløbig: Den består i kritikken, eller mere præcist deri, at vores løsningsforslag *hidtil* synes at have holdt stand selv mod vores skarpsindigste kritik (Popper 1969: 106).

Selv om Adorno i sin indramning af »positivisme-striden« indfører en afpræciserende forståelse af »positivisme«, lykkes det ham dårligt at indfange sin hovedmodstanders position. Sat på spidsen, handlede »positivisme-striden« altså ikke om positivisme i nogen klar forstand, heller ikke i den forstand Adorno selv introducerede. Adornos rammesætning bærer utvivlsomt sin del af ansvaret for, at »positivismen« for mange af eftertidens sociologer kom til at fremstå som en farlig og indflydelsesrig, men samtidig udefinérbar og u håndgribelig fjende af kritisk og humanistisk orienteret samfundsvidenskab.

Nyeste tendenser: Dæmonisering, opblødning, berøringsangst
Den franske sociolog og offentlige intellektuelle Pierre Bourdieu har rammen-
de beskrevet samfundsvidenskabernes nyere metoddebatter således:

Akademiske stridigheder er kun et særtilfælde af hverdagslivets symbolske kampe, selvom akademiske dominansstrategier generelt antager en mere forklædt form. Inden for det videnskabelige felt har fornærmelser i høj grad form af eufemismer, forvandlet til betegnelser for begreber og analytiske etiketter (Bourdieu 1988: 778).

Dette gælder ikke mindst etiketten »positivisme« (1988: 775). Når fx den amerikanske videnskabsfilosof Brian Fay kategorisk hævder, at:

En positivistisk samfundsvidenskab, teknologisk kontrol, and industrialisme: disse er de gensidigt forstærkende træk (*features*) ved det moderne samfundsliv (Fay 1975: 47).

Er der reelt snarere tale om en besværgelse end en empirisk tese. I mange senere kontekster har »positivisme« bevaret en lignende funktion som en

værdiladet betegnelse for »den slemme anden« (*the bad other*, jf. Steinmetz 2005: 2). Med alle forbehold for vaghed og overgeneralisering negligerer dette »ringeagtede metodiske sindelag« (Boolsen & Jacobsen 2015: 123) værdifuld symbolsk forståelse og indlevende fortolkning til fordel for et ensidigt fokus på kvantitative metoder: Indhøstning af datasæt egnet til at bestemme værdien af uafhængige variable i forudsigende matematiske (særligt statistiske) modeller. Ofte med konnotationer i retning af symbiose med en menneskefjendsk og manipulerende politisk orden.³⁷

Den fjendtligsindede tendens står dog langt fra alene. I slutningen af 1980'erne fandt flere forfattere tiden moden til at undersøge positivismens potentiale for et frugtbart samspil med sine historiske modstandere.³⁸ Med henblik på at opløse »det infernalske par bestående af skolastisk teori og positivistisk metodologi« (1988: 775) forsøger Bourdieu at mægle i krigen mellem subjektivisme og objektivisme:

Ægte videnskabelig teori og praksis må overkomme denne modstilling ved i én model at integrere analysen af sociale agents erfaring og den objektive struktur som muliggør den (Bourdieu 1988: 782).

Den magtfulde amerikanske sociolog Andrew Abbott (bl.a. mangeårig redaktør for *American Journal of Sociology*) argumenterer i en samtidig artikel for »frugtbarheden af teoretisk polaritet« (1990: 451). Med udgangspunkt i den nyere videnskabelige litteratur om stress når Abbott »den forbløffende konklusion (*startling notion*) at fortolkende og positivistiske perspektiver fuldstændigt gennemtrænger hinanden (*interpenetrate completely*)« (1990: 452). Hvis ikke den kvantitative forståelse af stress som et syndrom bestemt af uafhængige og målbare årsagsfaktorer kommer i krise, har ideologikritiske og eksistentiale tilgange til stress-fænomenet ingen klar berettigelse. Men samtidig står den kvantitative »positivistiske« forskning uden udviklingsmuligheder, med mindre stress-begrebet bestandig omfortolkes og genforhandles (ibid.)

De pædagogiske teoretikere Egon Guba og Yvonna S. Lincoln indtager en indflydelsesrig særstilling i positivismebegrebets nyere historie. I en serie af publikationer fra midten af 1980'erne og frem lancerer ægteparret ideen om et dominerende »positivistisk paradigme«:

Termen *positivisme* henviser til »det traditionelle synspunkt« (*received view*) som har domineret natur- og samfundsvidenskabernes formelle diskurs de sidste 400 år (Guba & Lincoln 1994: 108).

Med »paradigme« mener forfatterne »en mængde af *basale overbevisninger* (eller en metafysik) omhandlende grundprincipper (*ultimates*)« (1994: 107).³⁹ I positivismens tilfælde angiveligt en naiv realisme koblet med en lige så naiv

tro på en konklusiv afdækning af virkeligheden vha. kvantitative metoder (1994: 109). Guba og Lincolns skematiske fremstilling af paradigmerne »positivisme« og »post-positivisme« (= Poppers kritiske rationalisme) har fundet vej til danske lærebøger (Brinkkjær & Høyen 2011: 136). Ikke desto mindre er den historisk set uspiselig: Som det fremgik ovenfor har positivister, for så vidt som de overhovedet har anset metafysik for en meningsfuld beskæftigelse, været militante modstandere af naiv realisme (med Comte som en mulig undtagelse). Og idéen om en rodfæstet objektivistisk metafysik og erkendelsesteori modsiges allerede af det faktum, at selv positivister har været stærkt indbyrdes uenige på disse punkter (se nedenfor). Reelt er de sidste 400 års videnskabshistorie en langt mere broget affære.⁴⁰

Med al denne mangetydighed og historiske kontrovers in mente kan det ikke undre, at mange moderne teoretikere og videnskabelige praktikere har udviklet en berøringsangst over for termen »positivisme« (Pedersen & Toft 2004: 74-5). Det er således svært at pege på originale tendenser angående termens brug inden for de seneste årtier. Selv teoretikere med oplagte forbindelser til Comte eller de logiske empirister undlader ofte helt at bruge den forkætrede etiket.⁴¹

Objektivisme – fem forståelser

Behandlingen af »positivismens« historier ovenfor har forhåbentlig peget på, at ingen i klar forstand »positivistisk« position tydeligt påkalder sig mere end historisk nysgerrighed. Mht. objektivisme forholder sagen sig imidlertid anderledes. For klarhedens skyld vil jeg her sondre mellem fem former for objektivisme:

1. Tingsliggørende objektivisme: Samfundsvidenskaberne bør behandle mennesker, som om de var »døde ting« (objekter).
2. Metafysik objektivisme: Samfundsvidenskaberne har til formål at beskæftige sig med fænomener, som eksisterer uafhængigt af individuelle menneskelige bevidstheder.
3. Erkendelsesmæssig objektivisme: Samfundsvidenskaberne bør stræbe efter resultater af universel intersubjektiv gyldighed.
4. Værdifrihed: Samfundsvidenskaberne bør stræbe efter resultater formuleret i et værdineutralt sprog, hvis anerkendelse således ikke kræver anerkendelse af bestemte værdier.
5. Desinteresserethed: Samfundsvidenskaberne bør stræbe efter resultater, hvis videnskabelige interesse og nyhedsværdi er uafhængig af deres praktiske brugbarhed og politiske betydning.

Disse fem positioner er forskellige, selvom nogle af dem er snævert forbundne, både historisk og systematisk set. (En nærmere undersøgelse af samtlige komplekse forbindelser mellem dem ligger desværre helt uden for denne ar-

tikels rammer.) Vi kan begynde med at observere, at Comte tydeligt tilsluttede sig (3), for så vidt som videnskaberne havde nået et positivt stadie. Han tog derimod meget klart afstand fra (5). (1) ville han næppe acceptere: Han så tydeligvis mennesket som et historisk fænomen helt forskellig fra historieløse døde genstande; kun mennesket reproducerer fx i sin opvækst de tre stadier, som også enhver videnskab må gennemgå på sin vej til modning. (3) fremstår i Comtesk belysning som resultatet af futil »metafysisk« spekulation. (4) er heller ikke noget, Comte utvetydigt kunne tilslutte sig, idet han så en afgørende historisk sammenhæng mellem accepten af den positive videnskabs metoder og udviklingen af »positive« altruistiske idealer inden for etikken.

Fænomenalisme (»positivisme« i termens anden centrale historiske betydning, jf. afsnit 2.2) er kendetegnet ved at benægte (2), idet den ser virkeligheden som bestående af subjektive oplevelser. Men insisterer fænomenalisten – som den traditionelt har gjort – på, at disse oplevelsers indhold ikke kan angå andre bevidste væseners »mentale inderside«, må den acceptere en variant af (1), fordi den dermed forpligter sig på en form for behaviorisme: Det erkendende subjekt må forstå andre subjekter gennem sine oplevelser af deres adfærd. Det står imidlertid helt åbent for en sådan behaviorisme at mene, at menneskers adfærd er fundamentalt forskellig fra alle andre tings opførelse. Dette er værd at betone, eftersom en bred åre i »positivisme-kritikken« handler om behaviorismens uhyrlige »tingsliggørelse«. Hos Horkheimer hedder det fx, at positivismen (i.e. den behavioristiske psykologi) reducerer mennesket til blot genstand og kendsgerning, eftersom den vil behandle mennesket på lige fod med den uorganiske natur (1937: 19, 23). Iflg. Marcuse reducerer den positive tænkning mennesket til en »køn, ren, flytbar ting« (1991: 36). Adorno fordømmer »tingsliggørelsen af bevidstheden (1969: 29). Men selv om fx Neurath polemisk insisterede på, at »indføling« ikke er en videnskabelig metode (1981: 468), så også han mennesket som en helt særlig genstand med en karakteristisk historie. Fx skriver han:

Men som enkeltvæsen og som medlem af omfattende organisationer lever mennesket videre som tidligere, producerer og konsumerer, avler børn og bortskaffer de døde, ytrer venskab og had, undertrykkes og beskyttes af de andre (Neurath 1981: 434).

Det afgørende punkt i kritikken af fænomenalisten og den behavioristisk inspirerede del af den logiske empirisme synes altså at være, hvorvidt den behavioristiske »tingsliggørelse« forpligter på en kritisabel objektivisme af formerne (3)-(5). Her kan vi begynde med at observere, at (3) forudsætter (4), medmindre der findes helt universelle menneskelige værdier, som samtidig er tilstrækkelige til at underbygge universelle normer for videnskabelig gyldighed. Det ligger helt uden for denne opgaves rammer at vurdere, om dette er tilfældet, men det er tydeligvis en tese, som enhver historisk tænkende so-

ciolog vil afvise. (4) er altså et mere vidtrækkende objektivitets-ideal end (3). Men forbindelsen fra (1) til (4) er reelt ikke så klar, som fx Horkheimer synes at mene. Det er én ting at mene, at sociologien dybest set handler om observerbar adfærd, noget andet at mene, at dens videnskabelighed alene hviler på at præsentere og forudsige »de nøgne kendsgerninger« om denne adfærd, snarere end fx at levere formålstjenlige modeller for dens udvikling. Den forståelse af »positivismen«, der gik igennem Feigl og Blumbergs fremstilling i 1931, hvor fænomenalisme sammenlængtes med en bastant kendsgernings-metafysik,⁴² bærer utvivlsomt sin del af skylden for, at eftertidens kritik ikke holdt disse aspekter klart adskilte. Hvad (5) angår, følger dette ideal på ingen klar måde af nogen form for fænomenalisme eller behaviorisme. Der synes fx ikke at være nogen som helst modstrid mellem Neuraths behaviorisme og hans marxistiske insisteren på, at sociologien bør sigte mod at tjene det undertrykte proletariats interesser. Dette uanset, at han var dybt uenig med fx Marcuse i sin diagnose af disse interesser og sit syn på, hvordan samfundsvidenskaben bedst tjener dem. Kernen i Adornos angreb på idealet om sociologisk værdifrihed synes at være, at en ikke-vurderende sociologi forsømmer muligheden for at kritisere manipulation og forfladigelse:

En kunstsociologi, som ikke kan eller vil skelne mellem et ulasteligt og betydende værk og et opportunistisk beregnende kitschprodukt, afhænder ikke kun den kritiske funktion, som den kunne udøve, men allerførst erkendelsen af *faits sociaux* [dvs. sociale forhold, jvnf. Durkheim] såsom åndelige frembringelsers selvstændighed (Autonomie) og uselvstændighed, som afhænger af deres sociale placering og bestemmer deres sociale virkning (Adorno 1969: 72).

Adorno synes imidlertid her for hurtigt at udelukke den mulighed, at et kunstværks virkninger kan påkalde sig kritisk sociologisk interesse, netop fordi værket forekommer en sociologisk forsker underlødigt og kitschet, uden at hendes forskning derfor ender med at beskrive værket i sådanne værdiladede termer.

I de løse forståelser af termen »positivisme«, som jeg har gennemgået i afsnittene 2.3-2.6 ovenfor, er det svært at sige, hvad forbindelsen mellem positivisme og objektivisme i betydningerne (1)-(5) nærmere er. I Ayers ekstremt brede forståelse må »positivisme« fx omfatte en god del af den amerikanske pragmatisme; en bevægelse kendetegnet ved sit tvetydige eller fjendtlige forhold til enhver radikal objektivisme.⁴³ Selvsamme pragmatister risikerer tilsyneladende også at ende på den »forkerte« side af Marcuses skel mellem positiv og negativ tænkning. Og som vi så, indfangede Adornos brede forståelse af »positivisme« i 1960'ernes »positivisme-strid« næppe hans hovedmodstandere, som på deres side tog afstand fra både positivisme og scientisme.

Forbindelserne mellem positivisme og objektivisme er altså spegede og komplekse, særlig set gennem positivismekritikkens briller. Ingen af de nævnte former for objektivisme står og falder tydeligt med »positivismens« sejr eller nederlag. Et helt centralt eksempel på en samfundsvidenskabelig objektivisme, som ikke er forbundet med positivisme i nogen snæver forstand, er den metodologiske holisme, som kommer til udtryk i Émile Durkheims berømte *Den Sociologiske Metodes Regler* (*Les règles de la méthode sociologique*, 1. udgave 1895). Durkheim leverer her et klassisk manifest til støtte for metafysisk objektivisme: Sociologien skal beskæftige sig med fænomener, »sociale kendsgerninger« (*faits sociaux*), som ikke er bestemt af individuelle bevidstheder, men som tværtimod svæver over et samfunds individer og virker tvingende på deres sociale adfærd:

Vi kan således for os selv repræsentere sociologiens område på en præcis måde. Den omfatter en mængde bestemte fænomener. En social kendsgerning giver sig til kende ved at udøve eller være tilbøjelig til at udøve en ydre tvang over individerne; og denne tvangs tilstedeværelse giver sig til kende dels ved eksistensen af en bestemt sanktion, dels ved den modstand som kendsgerningen gør mod ethvert individuelt forehavende som søger at gøre vold mod den (Durkheim 2002, 21).

Durkheim ønsker, at sociologien hermed skal levere årsagsforklaringer og forudsigelser af sociale fænomener på et rationelt grundlag. Men i sit forord til værkets førsteudgave modsætter han sig kraftigt at blive kaldt positivist (2002: 8). Durkheim synes fuldstændig klar over, at selvom han deler Comteanernes interesse i en *forudsigende* samfundsvidenskab, vil hans tale om årsagsforhold og partikulære sociale kendsgerninger være uacceptabel for dem, mens hans objektivisme og rationalisme samtidig vil være uacceptabel for fænomenalisterne. Ikke desto mindre er det muligt at finde mange steder i den senere debat, hvor Durkheims bog omtales som et positivistisk manifest (Gane 1988: Kap. 6; Boolsen & Jacobsen 2015: 109). At tage stilling til værdien af Durkheims metodologiske forslag ligger langt uden for denne artikels rammer. Men måske illustrerer tilfældet Durkheim bedre end noget andet det ufrugtbare i at forstå diskussioner om samfundsvidenskabelig objektivisme inden for rammerne af en »positivisme-strid.« Durkheim var i bedste fald »positivist« i en anakronistisk og meget bred forstand: Enhver diskussion om hans »positivisme« risikerer meget hurtigt at tabe substansen i hans objektivistiske synspunkter af syne.

Konklusion

Igennem sin brogede historie har termen »positivisme« været brugt i mange uforenelige betydninger. Forskellige positivismers forhold til samfundsvidenskabelig objektivisme er et komplekst spørgsmål. Vigtigst er det, at ingen

centrale former for samfundsvidenskabelig objektivisme står og falder med en historisk velforankret »positivisme«. Diskussioner for og imod objektivisme gør altså yderst tvivlsomme fremskridt ved at diskutere, hvorvidt debattens parter kan klassificeres som »positivister.« Det forekommer langt mere frugtbart at diskutere forskellige former for samfundsvidenskabelig objektivisme uden sådanne mellemregninger.

Noter

1. Mange kolleger har bidraget til denne artikel med kommentarer og litteraturforslag. En særlig tak skylder jeg Erik Hansen-Hansen, Jørgen Hass, Boudewijn de Bruin, Finn Wiedemann, Steen Beck og Anders Blok. Også en varm tak til to anonyme bedømmere for dette tidsskrift.

2. En meget markant undtagelse er den af samme grund ofte citerede amerikanske sociolog Jonathan H. Turner. Selv Turners bedste og mest velmenende venner har kraftigt opfordret ham til at holde op med at kalde sig »positivist«. Se (Turner 2006: 451).

3. »In the course of my studies it soon became apparent that a revolution of sorts had taken place within the philosophy of science. The bundle of doctrines that might loosely be labeled 'positivism' had been overthrown, and no heir was apparent«. (Caldwell 2010: ix). Se dog Scharff (2013) for et anderledes syn på sagen.

4. Blandt forholdsvis udbredte danske lærebøger kan nævnes fx Brinkkjær og Høyen 2011: Kap. 3; Andersen (red.) 1994: Kap. 12; Collin og Køppe (red.) 2003: Kap. 3; Kjølrup 1996: Kap. 14; Hyldgaard 2006: 93-107; Birkler 2005: Kap.3; Beck Holm 2011: Kap. 2; Sørensen 2010: Kap. 7. Denne meget ufuldstændige liste blot til illustration.

5. Andersen (2004: 104) taler rammende om den moderne sociologis »fragmenterede, åbne og labile struktur«:

6. Fx bemærker Asger Sørensen i sit afsnit »Positivisme og positivisme« noget kryptisk, at »positivisme ikke bare er positivisme« (2010: 122).

7. »Uanset i hvilken betydning man bruger ordet positivisme kommer man ikke uden om, at positivismen på mange måder fungerer som en slags grundtone, når man vil præcisere, hvad viden og videnskab er« (Brinkkjær & Høyen 2011: 55-56).

8. Studierelaterede hjemmesider som www.studieportalen.dk er et godt kildemateriale her. Se fx <http://www.studieportalen.dk/Forums/Thread.aspx?id=529659> (tilgået 27.9.2016).

9. Dog forekom allerede i 1829 løsrevne udtryk som »exactitude et positivisme de la vrai méthode scientifique« i det franske tidsskrift *L'organisateur*. Se den yderst grundige (Przybylski 1989).

10. Således Comte: »Quand le public occidentale auri senti cette dernière connexité non moins réelle que les précédentes que plus cache, positif deviendra partout inséparable de relatif, comme il l'est aujourd'hui d'organique, de précis, de certain, de l'utile, et de réel. Dans cette condensation graduelle des principaux titres de la vraie sagesse humaine autour d'une heureuse dénomination, ...« (1851-54, 1: 57-58). For en uddybende analyse se (Singer 2005: 9-11).

11. Comtes moral var funderet på princippet »Lev for andre!« (*Vivre pour autri*) Se fx planche B i hans Comte 1852 der sidestiller godhed med menneskelighed og universel kærlighed (Bourdeau 2015: 30).

12. Comte ville således arbejde for »la résolution de notre anarchie intellectuelle, véritable source première de l'anarchie morale, d'ensuite de l'anarchie politique« (1830-42, 4: 4).

13. *En résumé, science, d'où prévoyance; prévoyance, d'où action* (Comte 1830-42,1: 63). I lighed med Marx anså Comte proletariatet som det bedste sted at finde mænd med en sådan »progressiv« tankegang.

14. Hvilket i nogen grad frustrerede sympatiserende samtidige tænkere som J.S. Mill. Se herom fx Singer (2005: Kap. 4), der imidlertid også fremhæver, hvordan Comte i passager suggestivt foregreb senere relativistiske erkendelsesteoretikere som Richard Rorty og Thomas Kuhn. Se også (Laudan 1971).

15. »le véritable esprit positif n'est pas moins éloigné, au fond, de l'empirisme que du mysticisme« (Comte 1844: 24).

16. Således: »... positivism did not catch on in Germany, and the positivism which did emerge in Germany and Austria had nothing whatsoever to do with Auguste Comte.« (Skclair 1970: 46).

17. Det er betegnende for termen »positivismes« evigt kontroversielle status, at enhver brug af termen var udrenset fra de senere folkeudgaver (*Volksausgaben*) af Vaihingers værk bortset fra undertitlen.

18. »Indessen geht unser Positivismus doch nicht so weit, nur das *unmittelbar* Wahrgenommene für wirklich zu halten, sondern wirklich heissen wir auch solche Wahrnehmungskomplexe, welche nicht bloss etwa einmal in die Wahrnehmung treten, sondern stets *wahrnehmungsfähig* sind.« (Vaihinger 1922: 89).

19. Dette ærgrede senere Moritz Schlick, der heri så et umuligt forsøg på at forene positivism (fænomenalisme) og idealisme. (Schlick 1932: 5).

20. »Die positivistische Tendenz hingegen ist allen Illusionen feindlich. Einzig die Erfahrung, die gereinigte Erfahrung in der strengen Form, die sie in der Naturwissenschaft erhalten hat, heisst nach ihr Erkenntnis«. (Horkheimer 1937: 9).

21. »Our knowledge of objects [...] consist[s] of nothing but the sensations which they excite«. (Mill 1963-91: Vol IX, 6).

22. Se især, hvor Mill skriver om »gravest dangers to the philosopher's own mind« (Mill 1891: 129-30).

23. »Wir haben die *wissenschaftliche Weltauffassung* im wesentlichen durch *zwei Bestimmungen* charakterisiert. Erstens ist sie *empiristisch und positivistisch*: Es gibt nur Erfahrungserkenntnis, die auf dem unmittelbar Gegebenen beruht. Hiermit ist die Grenze für den Inhalt legitimer Wissenschaft gezogen. Zweitens ist die *wissenschaftliche Weltauffassung* gekennzeichnet durch die Anwendung einer bestimmten Methode, nämlich der der logischen Analyse.« (Neurath [m.fl.] 1981: 307).

24. »Das Urteil des Sinnlosigkeit trifft schliesslich auch ... Idealismus, Solipsismus, Phänomenalismus, Positivismus (im früheren Sinne)« (Carnap 1932: 237).

25. At matematiske domme både er ikke-trivielle og begrundet uafhængigt af sanser-erfaringsindhold (mao. syntetiske *a priori*) er en af grundpillerne i Kants systembygning. Se fx (Kant 1774: 45-58).

26. »... we shall employ the term 'logical positivism'. Although it is perhaps the best among many poor ones, the name may suggest a mere rephrasing of traditional positivism. However, this is not the case«. (Blumberg & Feigl 1931: 282). Allerede i 1930 havde den finske psykolog og filosof Eino Kaila betegnet Carnaps position som »logistische Neupositivismus«, men Kailas skrift opnåede ingen større udbredelse.

27. »... logic by its very nature has nothing to do with experience, since it concerns the internal structure of language.«

28. »..., so logical positivism holds that the propositions of the empirical sciences can be completely translated – and this, again, is their justification, into a series of propositions

containing only terms designating the given«. Tidligere i artiklen bruges dog, i en lignende passage, i stedet for »the given«, »the relational structure of the given ...« (1931: 286).

29. »To say that something is real is to say that certain data are observed, that certain facts are the case. It means nothing more«.

30. Se også, der både lancerer den logiske positivisme som en syntese af Mach og Comte og anser Schlicks verifikationisme for en forklædt kendsgernings-realisme (Werkmeister 1937: 283).

31. »The one philosopher who would have unhesitatingly described himself as (having been) a logical positivist was A.J. Ayer« (Creath 2014: 3). I sit forord 1936 skriver Ayer: »The philosophers with whom I am in the closest agreement are those who compose the 'Viennese circle', under the leadership of Moritz Schlick, and are commonly known as logical positivists« (1936: 3).

32. For en mere udtømmende behandling se (Nottelmann 2000; 2006). Se også (Uebel 1992).

33. »False« are those [needs] which are superimposed upon the individual by particular social interests in his repression. (Marcuse 1991: 7).

34. Se herom (Marcuse 1991: Kap. 6).

35. Denne meget polemiske og politiserede strid tog sit udgangspunkt ved en kongres afholdt af Den Tyske Selskab for Sociologi (*Deutsche Gesellschaft für Soziologie*) i Tübingen oktober 1961.

36. »... der verfehlte und missverständliche methodologische Naturalismus oder Szientismus, der verlangt, dass die Sozialwissenschaften endlich von den Naturwissenschaften lernen, was wissenschaftliche Methode ist.« (Popper 1969: 107).

37. En sådan generel karakteristik dækker imidlertid over dybe forskelle mellem »positivisme«-anklagens nærmere indhold i forskellige nutidige diskurser. Tommelfingerregel: Des mere et fags mainstream har bevæget sig væk fra brugen af kvantitative metoder, jo mindre skal der typisk til at udløse anklagen inden for fagets rammer. Grundet den ensidigt kvalitative tilgang hos mange indflydelsesrige socialantropologer, stemples her fx let enhver beskæftigelse med årsagsforbindelser som »positivisme« (Keane 2005: 64. Bourdieu 1988: 775), hvorimod »hårdere« samfundsvidenskaber som ledelsesteori typisk skal udsættes for brutal import af matematiske modeller fra økonomisk teori før stemplet falder. Se (Steinmetz (red.) 2005) for en indsigtfuld tværdisciplinær behandling.

38. Se også (Hunt 2001) for en samfundsvidenskabelig lærebogsforfatters forsøg på at integrere en historisk velforstået logisk empirisme i sit fag.

39. Bemærk af denne forståelse af »paradigme« afviger temmelig radikalt fra Thomas Kuhns primære forståelse af et paradigme som en eksemplarisk fremstilling og anvendelse af en dominerende videnskabelig teori (1970: 43).

40. Dear (2006) er kun ét blandt mange senere værker, som blotlægger videnskabshistoriens mangeartede metafysiske og erkendelsesteoretiske programmer.

41. Igen med Turner (2006) som en markant undtagelse.

42. I sin berømte *Tractatus* § 1.2. fastslog Wittgenstein meget ufænomalistisk, at verden består af kendsgerninger: »Die Welt zerfällt in Tatsachen«. (Wittgenstein 1984: 11). Wittgensteins *Tractatus* var iflg. Blumberg og Feigl (1931) central for den logiske positivisme.

43. En nærmere behandling af pragmatismen ligger desværre helt uden for denne artikels rammer. Se fx (Malachowski (ed.) 2013).

Litteratur

- Abbott, A. 1990. »Positivism and Interpretation in Sociology: Lessons for Sociologists from the History of Stress Research«. *Sociological Forum*, 5, 3: 435-58. <https://doi.org/10.1007/BF01115095>
- Adorno, T. 1969. »Einleitung«, i H. Maus & F. Fürstenberg (udg.): *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie* (pp. 7-80). Neuwied & Berlin: Luchterhand.
- Andersen, H. (red.) 1994: *Videnskabsteori og metodelære*, 4. udg. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Andersen, H. 2004: »Videnskabsopfattelser i sociologi«, i L. Aagaard & S. Brock (red.): *Videnskabens Ansigter* (pp. 96-112). Aarhus: Philosophia.
- Ayer, A.J.: 1936: *Language, Truth, and Logic*. London: Victor Gollancz.
- Ayer, A.J. (ed.) 1959: *Logical Positivism*. New York: The Free Press.
- Beck Holm, A. 2011: *Videnskab i Virkeligheden – En grundbog i videnskabsteori*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Birkler, J. 2005: *Videnskabsteori. En grundbog*. København: Munksgaard.
- Blumberg, A.E. & H. Feigl 1931: »Logical Positivism. A New Movement in European Philosophy«. *Journal of Philosophy* 28, 11: 281-296. <https://doi.org/10.2307/2015437>
- Boolsen, M. Watt & Jacobsen, M. Hviid 2015: »Positivisme«, i M. Hviid Jacobsen, K. Lippert Olsen & P. Nedergaard (red.): *Videnskabsteori i Statskundskab, Sociologi og Forvaltning*. 3. Udgave. København: Hans Reitzel.
- Bourdeau, M. 2015: »Auguste Comte«, i E.N. Zalta (ed.): *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2015 Edition). <http://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/comte>.
- Bourdieu, P. 1988: »Vive la Crise! For Heterodoxy in Social Science«. *Theory and Society*, 17, 5: 773-87. <https://doi.org/10.1007/BF00162619>
- Brinkkjær, U. & M. Høyen 2011: *Videnskabsteori for de pædagogiske professionsuddannelser*. København: Hans Reitzel.
- Caldwell, B. 1982: *Beyond Positivism. Economic Methodology in the Twentieth Century*. London: Allen & Unwin.
- Campbell, D.T. 1969: »Ethnocentrism of Disciplines and the Fish-Scale Model of Omniscience«, i M. Sherif & C. Sherif (eds.): *Interdisciplinary Relationships in The Social Sciences* (pp. 328-48). Chicago: Aldine.
- Carnap, R. 1932: »Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache«. *Erkenntnis*, 2: 219-41. <https://doi.org/10.1007/BF02028153>
- Carnap, R. 1938: »Logical Foundations of the Unity of Science«, *International Encyclopedia of Unified Science*, 1, 1: 42-62.
- Comte, A. 1830-42: *Cours de Philosophie Positive. Tomes 1-6*. Paris: Bachelier.
- Comte, A. 1844: *Discours sur l'esprit positif*. Paris: Carilian-Goeury et V. Dalmont
- Comte, A. 1851-54: *Système de politique positive, ou Traité de sociologie instituant la religion de l'Humanité. Tomes 1-4*. Paris: Carilian-Goeury et V. Dalmont.
- Comte, A. 1852: *Catéchisme positiviste, ou sommaire exposition de la religion universelle*. Paris: Carilian-Goeury et V. Dalmont.
- Creath, R. 2014: »Logical Empiricism«, i E.N. Zalta (ed.): *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition).

- Collin, F. & S. Køppe (red.) 2003: *Humanistisk Videnskabsteori*, 2. udg. København: DR Multimedie.
- Dear, P. 2006: *The Intelligibility of Nature. How Science Makes Sense of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Durkheim, E. 2002: *Les règles de la méthode sociologique*. Chicoutimi: Classiques des sciences sociales.
- Emden, C.J. 2008: *Friedrich Nietzsche and the Politics of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fay, B. 1975: *Social Theory and Political Practice*. London: George Allen & Unwin.
- Frege, G. 1919: »Der Gedanke. Eine logische Untersuchung«. *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus*, 2: 58-77.
- Gane, M. 1988: *On Durkheim's Rules of Sociological Method*. New York: Routledge.
- Guba, E.G. & Lincoln, Y.S. 1994: »Competing Paradigms in Qualitative Research«, i N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (eds.), *Handbook of qualitative research*. London: Sage: 105-17.
- Horkheimer, M. 1937. »Der neueste Angriff auf die Metaphysik«. *Zeitschrift für Sozialforschung*, VI: 4-53. <https://doi.org/10.5840/zfs193761134>
- Hunt, S.D. 2001: »The Influence of Philosophy, Philosophies, and Philosophers on a Marketer's Scholarship«. *Journal of Marketing*, 65, 4: 117-22.
- Hyltdgaard, K. 2006: *Videnskabsteori – en grund til de pædagogiske fag*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Jørgensen, J. 1948: *Den logiske Empirismes Udvikling*. København: Bianco Luno.
- Kaila, E. 1930: *Der logistische Neupositivismus. Eine kritische Studie*. Turku: Annales Universitatis Aboensis.
- Kant, I. 1974. *Kritik der reinen Vernunft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Keane, W. 2005: »Estrangement, Intimacy, and the Objects of Anthropology«, i G. Steinmetz (ed.) (pp. 59-88): *The Politics of Method in The Human Sciences. Positivism and Its Epistemological Other*. Durham: Duke University Press.
- Keat, R. 1981: *The Politics of Social Theory. Habermas, Freud and the Critique of Positivism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Kellner, D. 1991: »Introduction to the Second Edition«, i H. Marcuse, *One-Dimensional Man*. 2nd Edition (pp. xi-xxxviii). New York: Routledge.
- Kjørup, S. 1996: *Menneskevidenskaberne. Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Kuhn, T.S. 1970: *The Structure of Scientific Revolutions*. Second Edition, Enlarged. International Encyclopedia of Unified Science II, 2. Chicago: University of Chicago Press.
- Laas, E. 1879: *Idealismus und Positivismus. Eine kritische Auseinandersetzung*. Berlin: Weidmann.
- Laudan, L. 1971: »Towards a Reassessment of Comte's 'Methode Positive'«. *Philosophy of Science* 38, 1: 35-53. <https://doi.org/10.1086/288338>
- Mach, E. 1905: *Erkenntnis und Irrtum. Skizzen zur Psychologie der Forschung*. Leipzig: Johann Ambrosius Barth.
- Malachowski, A. (ed.) 2013: *The Cambridge Companion to Pragmatism*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Marcuse, H. 1991: *One-Dimensional Man. Studies in the ideology of advanced industrial society*. 2nd edition. New York: Routledge.
- Mill, J.S. 1891: *Auguste Comte and Positivism*. 4th Edition. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.
- Mill, J.S. 1963-91: *Collected works of John Stuart Mill*. Toronto: University of Toronto Press.
- Neurath, O. 1981: *Gesammelte philosophische und methodologische Schriften*. Wien: Hölder-Pichler-Tempsky.
- Neurath, O. et al.: 1981: »Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis.«, i Neurath 1981: 299-336.
- Neubert, M. 2014: »Herbert Feigl«, i E.N. Zalta (ed.): *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2014 Edition).
- Nottelmann, N. 2000: *Otto Neuraths erkendelsesteori*. Prisopgave indleveret ved Københavns Universitet.
- Nottelmann, N. 2006: »Otto Neurath on the Structure of Protocol Sentences; A New Approach to An Interpretative Puzzle«. *Journal for General Philosophy of Science*, 37, 1: 165-86. <https://doi.org/10.1007/s10838-006-0484-2>
- Passmore, J. 1967: »Logical Positivism«, i P. Edwards (ed.): *The Encyclopedia of Philosophy*, 5, (pp. 52-7). New York: Macmillan.
- Pedersen, E.O. & Toft, P. 2004: »Positivism: erfaringsbaseret viden formuleret i en logisk sprogprogram«, i L. Fuglsang & P.B. Olsen (red.): *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne på tværs af fagkulturer og paradigmer*. 2. udgave (pp. 55-78). Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Popper, K.R. 1969: »Die Logik der Sozialwissenschaften«, i H. Maus & F. Fürstenberg (udg.): *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie* (pp. 103-24). Neuwied & Berlin: Luchterhand.
- Przybylski, H. 1989: »Positivismus«, i J. Ritter & K. Gründer (udg.): *Historisches Wörterbuch der Philosophie Band 7* (pp. 1118-22). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Scharff, R.C. 2013: »Being Post-Positivist ... or Just Talking about it«. *Found Sci*, 18: 393-7. <https://doi.org/10.1007/s10699-011-9249-4>
- Schlick, M. 1932: »Positivismus und Realismus«. *Erkenntnis*, 3: 1-31. <https://doi.org/10.1007/BF01886406>
- Singer, M. 2005: *The Legacy of Positivism*. Houndmills: Palgrave-Macmillan.
- Sklair, L. 1970. *The Sociology of progress*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Steinmetz, G. 2005: »Introduction. Positivism and Its Other in the Social Sciences«, i G. Steinmetz (ed.): *The Politics of Method in The Human Sciences. Positivism and Its Epistemological Other* (pp. 1-56). Durham: Duke University Press.
- Sørensen, A. 2010: *Om videnskabelig viden – gier, ikke og ismer*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Turner, J.H. 2006: »Explaining the Social World – Historicism versus Positivism«. *The Sociological Quarterly*, 47, 3: 451-63. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2006.00053.x>
- Uebel, T. 1992: *Overcoming Logical Positivism From Within. The Emergence of Neurath's Naturalism in the Vienna Circle's Protocol Sentence Debate*. Amsterdam: Rodopi.

- Vaihinger, H. 1922: *Philosophie des Als Ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus*. Siebente und Achte Auflage. Leipzig: Felix Meiner.
- Werkmeister, W.H. 1937: »Seven Theses of Logical Positivism Critically Examined«. *The Philosophical Review*, 46, 3: 276-297. <https://doi.org/10.2307/2181086>
- Wittgenstein, L. 1984: *Tractatus logico-philosophicus*, i *Verkausgabe Band I* (pp. 7-86). Frankfurt a.M: Suhrkamp.